

the backdrop of globalization of economic, political and legal order, make an increasing impact on many aspects of the inner life of modern states, and as a consequence, the results of foreign policy indicated rather more than less, in all areas of existence and functioning of society and the state - thus raises constitutional significance is foreign policy of the state and its appropriate constitutional, legislative and regulatory support

Keywords: *globalization, foreign policy, foreign policy process, constitutional and legal support.*

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.125

В. В. Горленко

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

В Україні на сьогоднішній день відбувається процес формування громадянського суспільства. У зв'язку із цим, постає необхідність розроблення і закріплення на законодавчому рівні державної програми розбудови такого суспільства. Саме для формування повноцінної і всеохоплюючої державної програми потрібно при її розробленні враховувати історичний досвід філософсько-правових вчень про громадянське суспільство. Таким чином, вивчення історії філософсько-правових вчень про громадянське суспільство є актуальним.

У статті автор дає загальну характеристику історичному розвитку філософсько-правових вчень про громадянське суспільство. Автор робить висновки про те, що для формування в Україні громадянського суспільства необхідно взяти до уваги наукові напрацювання вчених попередніх століть. При цьому, зарубіжний досвід доцільно адаптувати до української реальності із врахуванням правових традицій українського народу.

Ключові слова: *вчення, громадянське суспільство, державна програма, закон, законотворчість, філософія права.*

Постановка проблеми. Історичний розвиток концепції громадянського суспільства є процесом поступової еволюції від доволі примітивних, елементарних понять, визначень і термінів, які розрізняли громадські (суспільні) справи і приватні справи особи, до головної проблеми філософії права і правової науки сучасності.

В Україні на сьогоднішній день відбувається процес формування громадянського суспільства. У зв'язку із цим, постає необхідність розроблення і закріплення на законодавчому рівні державної програми розбудови такого суспільства. Саме для формування повноцінної і всеохоплюючої державної програми потрібно при її розробленні враховувати історичний досвід філософсько-правових вчень про громадянське суспільство. Таким чином, вивчення історії філософсько-правових вчень про громадянське суспільство є актуальним.

Метою даного дослідження є аналіз історичного розвитку філософсько-правових вчень про громадянське суспільство та надання пропозицій стосовно врахування такого історичного досвіду при формуванні громадянського суспільства у сучасній Україні, а

само розробці нормативно-правової бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичного розвитку філософсько-правових вчень про громадянське суспільство досліджувало багато українських науковців, зокрема: О. Білоусов, Л. Вінокурова, С. Довгий, С. Кошарний, С. Кравченко, Я. Легеза, М. Лук, П. Манжола, В. Нічик, Ю. Опалько, Р. Піч, Я. Стратій, Т. Розова.

Окремо варто виділити колективну монографію за загальною редакцією д.ф.н, професора Т. Розової «Громадянське суспільство: історія та сучасність». У зазначеній науковій праці здійснюється аналіз актуального кола питань, які об'єднують навколо стрижневого для демократичних країн поняття «громадянське суспільство», у тому числі простежується розвиток філософсько-правових вчень про громадянське суспільство.

Викладення основного матеріалу. Важливим питанням у дослідженні історії вчень про громадянське суспільство є періодизація його розвитку. Найбільш поширеною періодизацією є запропонована професором Каліфорнійського університету Дж. Александером, яка передбачає поділ розвитку ідей і практики громадянського суспільства на три стадії:

- громадянське суспільство-I – охоплює період від кінця XVII до першої половини XIX століття;

- громадянське суспільство-II – охоплює період від середини XIX до другої половини XX століття;

- громадянське суспільство-III – початок цього періоду припадає на 70-80-ті роки XX століття і він триває до цього часу [2, с. 7-14].

На нашу думку зазначена періодизація є неповною і не охоплює усього процесу формувань вчень про громадянське суспільства. Більш доцільною є періодизація із урахуванням епох історичного розвитку людства. Тому, пропонуємо таку періодизацію історичного розвитку філософсько-правової думки про концепцію громадянського суспільства:

1. стародавній період або доба античності – тривав приблизно з 800 року до н.е. і до 5 століття н.е.;

2. період Середньовіччя – тривав з 5 століття (для України – з 9-11 століття) і до кінця 15 століття;

3. період Відродження – тривав з 16 століття і до першої половини 18 століття;

4. період Просвітництва – тривав з другої половини 18 століття до початку 19 століття;

5. новий період – тривав з 19 століття і до початку 20 століття;

6. новітній період – почався з 20 століття і триває досі.

Розглянемо кожний із цих періодів більш детально.

Стародавній період або Доба античності. Доба античності є класичним періодом полісної організації суспільства. Поліс – це місто-держава, яка виступає формою соціальної, економічної і політико-правової організації античного суспільства у Давньому Світі (Еллада (Стародавня Греція), Стародавній Рим). За своєю внутрішньою будовою античний поліс був своєрідним союзом власників економічно самостійних домогосподарств, за межами якого перебували раби і іноземці. При цьому іноземцями вважалися і вихідці із інших грецьких полісів. Участь у політичному житті міста-держави є не правом, а обов'язком його громадянина.

У філософії Сократа, варто зауважити, що писаних творів філософа не збереглося, а погляди свого вчителя Платон виклав у праці «Апологія Сократа», вперше виступає ідея божественного управління, а в людському суспільстві – ідея людського світоурядування. Сократом уперше було надано обґрунтування природного права через

аналіз норм самої держави. Значення загальнолюдської норми Сократ бачив не у людських переконаннях, а у божественному началі і людській природі. Право Сократ нерозривно пов'язував із мораллю: «що суперечить праву, те суперечить моральності» [7, с. 321]. Воля розумного суб'єкта природно і безпосередньо узгоджується з божественною волею. Держава можлива лише та, у якій громадянин може діяти лише згідно зі своєю власною волею.

Арістотель є представником античності, який основною метою для себе вважав створення ідеалу держави і відповідного суспільства, а не ідеальної держави. Погляди Арістотеля на державу і суспільство, співвідношення політики і моралі, закону і справедливості викладенні у його наукових трактатах «Політика», «Нікомахова політика» і «Афінська політика». Думки щодо творчості філософа різняться. Як зазначає німецький теоретик держави і права Роберт фон Моль: «Стосовно розуміння державного мистецтва і життя свого часу, то Арістотель є безумовний взірць філософа. Його «Політика» є одним із найвизначніших витворів людського розуму» [7, с. 430]. Проте, на думку видатного українського вченого Памфіла Юркевича Р. Моль припустився помилки у своєму відгуку про давньогрецького філософа, оскільки на думку П. Юркевича Арістотель «зважився утверджувати такий ідеал держави, який був неможливий як по суті, так і за характером старої епохи, яка відмовилася розв'язувати завдання держави» [7, с. 432]. Але слід зазначити, що внесок Арістотеля у концепцію громадянського суспільства є високим, адже саме він уперше вводить у науку таке поняття як «громадянське суспільство»: «Держава є сукупністю громадян, громадянське співтовариство».

Марк Туллій Цицерон є представником пізньої античності. Його творча спадщина складається з публічних промов, праць з риторики (ораторського мистецтва), поетичних творів, філософських трактатів та приватних листів, а саме: «Про державу», «Про межі добра і зла», «Про обов'язки», «Про закони», «Про Всесвіт» тощо. Для нас вчення Цицерона має важливе значення насамперед через те, що його філософія вміщує в собі усі погляди видатних античних мислителів. Він є послідовником Сократа, шанобливо ставився до Платона і Арістотеля. Цицерон, як і Платон, був прихильником теорії залежності людини від держави. Але, давньоримський філософ пішов далі, вважаючи, що моральною сутністю людини є служіння державі. «Нема справи більш божественної, ніж та, за допомогою якої створюється міцна держава. У людини вроджене прагнення до добродетності, і вищу форму свого здійснення це прагнення має у створенні держави, бо це богоподібна справа. Подібно до того, як Бог створює світ, так само політичний розум створює державу», - писав Цицерон у своєму трактаті «Про державу». Цицерон розширює значення терміну громадянське суспільство шляхом розуміння його як усієї сукупності громадян: «Держава є власністю народу, а народом є не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згуртувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою в питаннях права та спільності інтересів».

Таким чином, ми бачимо, що Стародавній період або Доба античності закладають засади концепції громадянського суспільства. Уперше вживається сам термін «громадянське суспільство». Людина, на думку філософів згаданого періоду, нерозривно пов'язана із державою, але воля людини є однією із передумов нормального існування і функціонування держави. Особливе місце посідають ідеї про божественне начало суспільства і держави. На думку німецького вченого Ю. Габермаса, основною прикметою античності є концепція панування (владних відносин у сім'ї) лише в приватній сфері, а публічна сфера – це діяльність вільних громадян у політичному волевиявленні. Як справедливо зазначає відомий український філософ Т. В. Розова: «В період еллінізму закладаються засади нової філософської парадигми: істинне буття – це духовність, що розгортається до космічних масштабів.

Так поступово греко-римська антична культура змінювалася в Європі новою християнською культурою Середньовіччя» [2].

Період Середньовіччя. Загальною характеристикою для ідей періоду Середньовіччя є перевага релігійного елементу. Християнство стає основою для філософсько-правової думки. Юрисдикція християнської церкви поширюється на усі справи як на приватні, так і на державні. Базисом суспільного будівництва стає Бог, після якого йдуть світський правитель держави (імператор, король, князь) і духовне правління (патріарх, папа, митрополит). Церква значно зміцнює свої позиції як економічно, так і політично.

Для української філософсько-правової думки цей період важливий також і тим, що саме у ньому зароджується перша українська (давньоруська) держава – Русь (Київська Русь), а також тим, що український (руський) народ приймає у 988 християнство (подія більш відома під назвою Хрещення Русі). Прийняття християнства ознаменувалося запровадженням письма на Русі та розвитком книгодрукуванням, що сприяло становленню української філософсько-правової думки, у тому числі і засадничим елементам громадянського суспільства.

Значними українськими філософами цього періоду можна назвати: Іларіон Київський (рік народження не відомий – 1088 р.), Володимир Мономах (1113-1125), Данило Заточеник (12 століття). Слід також виділити Руську Правду перший кодифікований акт українського (руського) права (11-12 століття).

Іларіон Київський є автором твору «Слово про закон і благодать», яке справедливо є першим українським політичним трактатом. За результатами аналізу твору можна зробити такі висновки про філософію Іларіона Київського: закон уособлює правителя, а істина є моральною началом; головним пріоритетом для суспільного розвитку є наявність державної єдності на чолі із князем, територіальної цілісності. Тобто ми бачимо, що територіальна єдність для Іларіона Київського є будівничим фундаментом для держави, а отже і для суспільства, оскільки як ми зазначали вище територіальна громада є елементом суспільства. Таким чином був закладений перший базис концепції громадянського суспільства у вітчизняній філософсько-правовій думці – єдність усіх громадян для досягнення спільної мети.

Період Відродження. Даний період варто охарактеризувати як період нових можливостей. Натхнення творці цього періоду черпають з античності. На передній план виходять ідеї свободи людської особистості та щастя, на відміну від Середньовіччя де головними залишались держава і церква. Людська гідність починає посідати провідне місце у наукових дискусіях. Хоча держава для мислителів цієї доби залишається запорукою миру, яка здатна подолати хаос епохи Середньовіччя.

Для України цей час характеризується початком політичного об'єднання, яку розпочав перший український гетьман Предслав Лянцкоронський (1516 р. -1528 р.), усіх українських земель в єдину державу – Гетьманську Україну. У зв'язку із чим відбувається процес поновлення національної самосвідомості Українського народу, яка після об'єднання Великим князем Литовським і Руським Владиславом II Ягайлом литовсько-руського і польського престолів, зазнала значного негативного впливу з боку владних верхів Королівства Польського. Крім того, у 1610 була відновлена Українська Православна Церква (яка після унії у 1596 році із римо-католицькою фактично перестала існувати): Патріархом Єрусалимським Феофаном, за сприянням Гетьмана України Петра Конашевича-Сагайдачного (1614 р. – 1622 р.), висвячено Іова Борецького (1620 р. – 1631 р.) на Митрополита Київського, Галицького і всієї Русі. Усе зазначене наклало відповідний відбиток на філософсько-правову думку України періоду Відродження.

У згаданий період написали свої філософські трактати із тематикою

концептуальних принципів громадянського суспільства такі відомі українські філософи: Павло Русин (1470-1517 рр.), Станіслав Оріховський-Роксолан (1515-1567 рр.), Йосиф Верещинський (1530-1598 рр.), Іван Вишенський (1550-1620 рр.), Кирило Транквіліон-Ставровецький (кінець 16 ст. – 1646 р.), Христофор Філалет (друга половина 16 ст. – початок 17 ст.).

Павло Русин є визначним мислителем доби. Він автор близько 4 тис. філософських віршів, серед них відомими є такі як «Пісня Павла Кросянина до всіх святих», «Ода до благородного пана Габріеля Перенї», «Ода Павла Русина з Кросна до Аполлона». Мислитель одним із перших піднімає у вітчизняній філософії проблему людської особистості, її права на свободу думку. Людину Павло Русин ставить у центрі державотворення, а головним завданням держави визначає турботу про людину, забезпечення її прав та інтересів, не важко помітити схожість його ідей із ідеями Фоми Аквінського.

Станіслав Оріховський-Роксолан належить до когорти видатних українських і європейських вчених доби Відродження. Його перу належать такі праці як «Про природне право», «Політія Королівства Польського» і «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу». У працях Станіслав Оріховський спирається на античних авторів, зокрема Арістотеля, Платона, Цицерона, використовує напрацювання мислителів Середньовіччя – Августина Аврелія і Фоми Аквінського.

У своїх роздумах філософ дотримується лінії захисту прав і рівності усіх людей, незалежно від їх соціального походження, перед законом і владою. Церкву він ставить нижче за правителя, який має бути мудрим і справедливим: «Закон же, коли він є душею і розумом держави, є тому далеко кращим за непевну державу і більшим за короля. А тепер поясню тобі, що таке закон. Він, як я вже показував, сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем. Вона є вустами, очима й вухами закону. Якби закон міг вислуховувати, вести бесіду, ніхто не обирав би короля; бо закон сам [єдиний] навчає, що слід робити. А тому, що всього цього [закон] робити не може, прибирає собі посередника – короля». Природне право, на думку вченого, полягає у доблесті, гідності, чесності, мужності людини і, насамперед, короля.

С. Оріховський висловлює певні думки відносно виховання громадян, яке він пов'язує з освітою: «Бо ніхто нічого не зробить корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися». Таким чином, С. Оріховський вводить освіту як один із елементів концепції громадянського суспільства.

Серед усіх філософів доби Відродження особливу увагу звертаємо на Йосифа Верещинського. У своїх творчих доробках, а саме «Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства», «Оголошення про фондування рицарської школи для синів коронних в Україні, подібно до уставу мальтійських хрестоносців» і «Дорога певна до найшвидшого і найнадійнішого осадження в Руському краї пустельних земель рицарствам Королівства Польського», вчений надає теоретико-практичні поради щодо можливих шляхів децентралізації державного устрою тогочасної України, зокрема пропонується надати більше прав місцевим громадам. Така позиція філософа свідчить про його підтримку ідей побудови справедливого суспільства – громадянського. Нагадаємо, що питань територіальних у своїх творах торкався і середньовічний український (руський) філософ Іларіон Київський.

Цікавими є погляди українського письменника-полеміста Івана Вишенського, творча спадщина якого становить собою збірку під назвою «Книжка», яка складається з передмови і більше десяти послань, зокрема це відомі «Послання князю Василю Острозькому» і «Послання до всіх взагалі, що живуть у Лядській землі», а також

«Зачіпка мудрого латинника з глупим русином», «Послання львівському братству».

На відміну від інших мислителів того часу, І. Вишенський ототожнював суспільство і церкву зводячи їх до концепції істинної церкви. Підмурками концепції була ідея соборності церкви (суспільства) – тут йдеться про рівність усіх людей перед Богом. Дотримання принципу соборності мислитель розглядав як запоруку рівності людей у церковно-релігійному і суспільно-політичному житті і, дотримуючись ідеалів раннього християнства, вбачав головне призначення влади, яка, на його думку, належить Богові, а не царям і королям, у ствердженні законності і християнської справедливості. Водночас виступаючи проти тиранії і поневолення народів, І. Вишенський відкидає практику насильницьких методів зміни форм правління, які здійснюються заради утвердження справедливості, рівності і свободи. Можна з упевненістю стверджувати, що І. Вишенський є прихильником середньовічної концепції громадянського суспільства, зокрема його погляди переплітаються із поглядами Августина Аврелія.

Період Просвітництва. У зазначений період знаходять свого подальшого розвитку ідеї про справедливе організації держави і природну рівність людей, як були закладені ще за періоду Відродження. Значного розвитку набуває теорія природного права, цінуються принципи, які продиктовані суспільству розумом, здійснюється критика церкви і теологічних ідей. Особа, вважають просвітителі, має у першу чергу усвідомлювати себе як індивід і відповідно сам оцінювати себе. Варто зауважити, що просвітителі були не просто теоретиками, а й практиками. Насамперед через те, що у цей період починаються докорінні зміни державного устрою, перехід від абсолютної монархії до конституційної. Приймаються перші конституції, у 1710 році прийнято першу європейську конституцію – Договір та постанова між Гетьманом Орликом та Військом Запорізьким.

Суттєвий внесок у формування принципів громадянського суспільства було зроблено мислителями епохи українського Просвітництва. Так, просвітницька філософія, розробляючи ідею загального блага, відокремлювала державу від суспільства, визнавала останнє сполучним елементом між особою і державою, в значних суспільних об'єднаннях бачили продукт індивідуальних прагнень. В історичних аспекті для держави і права України цей період є визначним насамперед правлінням Гетьмана Кирила Розумовського (1750 р. – 1764 р.), який здійснював реформування системи державного управління України у дусі освіченого абсолютизму. Як людина високоосвічена він дбав і про розвиток філософсько-правової науки.

У цей час українську філософську думку творили такі філософи як Стефан Яворський (1658 – 1722 рр.), Феофан Прокопович (1681 – 1736 рр.), Григорій Сковорода (1722 – 1794 рр.), Яків Козельський (1728 – 1764 рр.). Серед правових актів визначальними були вже згаданий раніше Договір та постанова між Гетьманом Орликом та Військом Запорізьким.

Стефан Яворський належав до філософів-просвітителів який дотримувався теологічних ідей у поглядах на громадянське суспільство, а точніше людину і її місце у світі. У своїй творчості він одним із перших порушив проблему співвідношення світської влади і церкви. У своєму богословському трактаті «Камінь віри» намагався обґрунтувати питання про невтручання держави у справи церкви, яка повинна вирішувати питання віри і виступати партнером держави у справі розбудови і зміцнення останньої. С. Яворський був прихильником ідеї сильної централізованої монархічної держави. При чому, простий народ він закликав критись владі і з терпимістю зносити своє безправ'я.

Феофан Прокопович – український філософ, церковний, державний і політичний діяч, був найвизначнішою особою свого часу. Його праці торкаються багатьох наук,

зокрема: богослов'я, математики, філософії, літератури, фізики. Різносторонність обдарувань, енциклопедичність знань, видатні досягнення в галузі науки, політики, без сумніву дозволяють поставити його в ряд геніїв людства. Він є творцем концепції держави освіченого абсолютизму. Найвідомішими його працями у сфері держави і права, у тому числі і розумінні громадянського суспільства, є: «Духовний регламент», «Слово про владу і честь царську», «Правда волі монаршої», «Розшук історичний». Ф. Прокопович спирався на вчення Томаса Гоббса.

Аналіз зазначених творів дозволяє погодитись із висновками М. І. Мірошниченко і В. І. Мірошниченко про те, що згідно з Ф. Прокоповичем, вища влада в суспільстві утворилася шляхом договору, уклавши який, народ позбавив себе суверенітету, вручивши його верховній владі. При цьому народ міг на власний розсуд вибирати будь-яку форму правління: монархію, аристократію, монархію. Найкращою формою правління для України він вважав монархію, яка здатна захистити природні права людей. В разі виникнення суперечностей між наукою і тлумаченнями церкви, безпосередню перевагу слід надати науковим даним, а положення теології слід витлумачити відповідно до положень науки.

Григорій Сковорода – видатний українських філософ, який відомий своєю збіркою творів «Байки Харківські». Як просвітник Г. Сковорода вважав, що ідеальним може бути тільки таке суспільство, яке забезпечує людині реалізацію її творчих здібностей шляхом освіти. Щастя, на думку мислителя, доступне всім, бо природа нікого не обділила. Головне – пізнати в собі «справжню людину, а звідси: самопізнання і є універсальним способом перебудови самої людини і світу». Г. Сковорода є автором теорії «про сродну працю». Сродною працею є та праця людини, яка дана їй від моменту народження і тільки пізнавши себе, зрозумівши яка праця є твоєю відповідно до природних талантів, людина зможе досягти щастя і суспільного благополуччя. Таке пізнання може відбутися тільки через освіту, точніше самоосвіту.

Яків Козельський, як Ф. Прокопович і Т. Гоббс, був прихильником теорії суспільного договору. Доволі оригінальною його роботою є трактат «Філософські пропозиції», де він, як істинний просвітник, висловив думку що «свобода – це шлях до просвіти». «Виполірувати народ інакше не можна, як через полегшення його страждань», - писав Я. Козельський у зазначеній праці.

Теорія суспільного договору Якова Козельського містила ідеї рівності всіх громадян перед законом і взаємної відповідальності влади і громадян за виконання договору. Він наголошував, що завдяки суспільному договору людина здобуває волю і власність, а природна рівність поступається рівності по договору і праву.

Договір та постанова між Гетьманом Орликом та Військом Запорізьким (далі – Договір), як вже зазначалося раніше, є першою європейською конституцією. У зазначеному акті, окрім державного устрою України, закріплюються також і основні права і свободи людини. Крім того, Договір зобов'язує взаємне дотримання закону як зі сторони правителя – гетьмана, так і зі сторони народу. У преамбулі Договору зазначено: «... Аби не тільки його вельможність, при щасливому своєму гетьманському володінні, непорушно дотримував всіх тих, що тут ідуть написані, пунктів, договорів та постанов, собою поприся жених, а також щоб вони були дотриманні і збережені неодмінно і за інших, що будуть потім, гетьманів». Таким чином відбулось перше законодавче закріплення гарантування прав і свобод людини в українському законодавстві.

Новий період. Зазначений період характеризується плюралізмом думок. У філософсько-правовій думці зароджуються нові теорії про державу і право, у тому числі і щодо концепції громадянського суспільства.

Більшість українських земель у цей період було об'єднано у Київське генерал-

губернаторство, на яких відбувається стрімкий розвиток промислового виробництва, що у свою чергу сприяло бурхливому розвитку українських міст. Це безпосередньо вплинуло на значні політичні і соціально-економічні перебудову в укладі суспільного життя Українського народу. Позитивного впливу на формування і розвиток громадянського суспільства здійснила земська реформа 1864 року, якою в Україні було введено систему земств або земських установ, які являли собою виборні органи місцевого самоврядування. До їх повноважень були віддані найбільш важливі для місцевого населення справи, зокрема це питання освіти, охорони здоров'я, будівництва місцевої інфраструктури. Як зазначає В. І. Тимошенко: «Земства в Україні в 70-80-ті рр. XIX ст. фактично стали не лише органами місцевого самоврядування, а й осередком опозиції до бюрократичної державної влади».

Зміни у політичному і соціально-економічному устрої породили зміни і у філософсько-правових поглядах України. Серед українських філософів, які зробили значний внесок у розвиток концепції громадянського суспільства, зазначеного період слід виділити Миколу Костомарова (1817-1885 рр.), Памфіла Юркевича (1826-1874 рр.), Георгій Андрузький (1827-дата та місце смерті невідомі), Михайла Драгоманова (1841-1895 рр.), Максима Ковалевського (1851-1916 рр.), Богдана Кістяківського (1868-1920 рр.) і В'ячеслава Липинського (1882-1931 рр.).

Микола Костомаров був ініціатором створення Кирило-Мефодіївського братства, членами якого були видатні українські письменники Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш, науковці Георгій Андрузький, Микола Савич, Опанас Маркевич тощо. Він є автором Статуту Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія, «Книги буття українського народу», праці «Дві руські народності», історичної монографії «Богдан Хмельницький». У творчості М. Костомарова викладена основна політична програма Кирило-Мефодіївського братства, яка передбачала створення громадянського суспільства з повною політичною рівністю його членів і вільним волевиявленням.

Політико-правовий ідеал М. Костомарова – федеративна парламентська демократична слов'янська республіка. Зразком державної організації вважав Запорізьку Січ. Загалом філософсько-правова думка вченого на державу і громадянське суспільство зводилась до такого:

1. влада має сакральне походження, тобто вона є продуктом божественного провидіння, подібні погляди мали українські філософи доби Просвітництва С. Яворський і Ф. Прокопович;

2. влада має бути не абсолютною і не самодержавною, а тому державна влада має бути республіканської форми правління, яка буде підзвітна народу;

3. демократія – не є «панацеєю» від хаосу і свавілля уряду.

Серед напрацювань членів Кирило-Мефодіївського братства слід виділити працю Георгія Андрузького – «Начерки Конституції Республіки», у якій автор особливу увагу відводить питанням самоврядування. У документі чітко проводиться принцип виборності всіх органів влади та розподілу її законодавчих, судових і виконавчих слухань. Як і М. Костомаров, Г. Андрузький прихильник слов'янської конфедерації.

Памфіл Юркевич є одним із найвизначніших українських філософів права 19 століття. Найбільш визначними на цій ниві є його курси лекцій «Історія філософії права» (передавались двічі: перше видання у 1868 році і друге у 1873 році) і «Філософія права». У зазначених творах П. Юркевич аналізує усю філософську спадщину людства починаючи із Доби античності (Платон, Сократ, Цицерон, Піфагор і т.д.) і закінчуючи Відродженням і Просвітництвом (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант). У своїй філософії П. Юркевич розвиває вчення про людину як вільну, індивідуальну і відповідальну істоту. Людина є центром його філософії, а людське серце в його вченні – хранитель і двигун фізичних сил людини, центр її фізичного, душевного і духовного

життя, багатогранних почуттів, центр морального життя особистості. Загалом філософські погляди П. Юркевича мають тісний зв'язок із філософією Г. Сковороди.

Новий період характеризується набуттям змістовним розумінням громадянського суспільства соціально-економічного забарвлення – до традиційних цінностей свободи та недоторканості приватної власності, як в українській, так і в західноєвропейській філософсько-правовій думці, додаються гасла соціальної справедливості та солідарності, економічної демократії. Виникає соціальне партнерство як система інститутів і механізмів, покликаних підтримувати баланс інтересів роботодавців і найманих працівників. Фактично на цьому етапі ідея громадянського суспільства стає допоміжним інструментарієм в обґрунтуванні необхідності розширення соціально-економічних та політичних прав робітничих мас [2, с. 21]. Важливим є також розуміння громадянського суспільства як окремого фактору від держави. Усі концепції громадянського суспільства, які набули свого розвитку у Новий період удосконалюються у Новітньому періоді.

Новітній період. Слід зауважити, що поділ історії розвитку людства на Новий і Новітній періоди здійснюється тільки в українській історіографії, у всіх інших національних історіографіях Новий і Новітній періоди не розділяються. Причиною цього є погляди радянських істориків, які вважали, що після встановлення у 1920 році в Україні радянської влади настав Новітній період розвитку людства, який мав закінчитись остаточною побудовою комунізму. На нашу думку виділення Новітнього періоду є актуальним насамперед через те, що 20 століття, яке він охоплює, стало століттям значних потрясінь та змін соціально-економічного і політичного життя людства. І це не випадково, адже саме у цьому столітті людство пережило дві глобальні світові війни. Для України зазначений період ознаменується також Українською революцією 1917-1921 років, яка закінчилась встановленням радянської влади, а також падінням цієї ж влади у 1991 році.

Із перемогою влади рад в офіційній українській філософії встановлюється негласна заборона на дослідження проблематики громадянського суспільства, у зв'язку із тим, що правова свідомість розглядалась виключно як «революційна свідомість», яка була спрямована на створення тоталітарного суспільства. Лише із падінням тоталітарного режиму в Україні у 1991 році українська наука повертається до вивчення концепції громадянського суспільства.

Українська держава починаючи з 1991 року взяла курс на активну демократизацію суспільства і системи державної влади. З огляду на це питання розвитку, формування, становлення і впливу держави на розвиток громадянського суспільства стають як ніколи актуальними. Серед сучасних українських науковців, які займаються вивченням громадянського суспільства варто виділити таких: М. Банчук, В. Баркова, М. Бойчук, О. Горбань, Г. Зеленько, А. Колодій, С. Кравченко, А. Кудряченко, Ю. Левенця, І. Лосєв, П. Ситник, В. Тимошенко, Ф. Фудич, О. Романець, М. Рябчук, Т. Розова, Г. Щедрова тощо. Крім того, варто виокремити роботи таких авторів, як Г. М. Гука «Сутність і шляхи формування громадянського суспільства», В. Ю. Баркова «Соціально-політичне становище громадянського суспільства в Україні», Б. П. Андресюка «На шляху до громадянського суспільства: європейський контекст суспільно-політичного розвитку України», колективні праці І. Т. Паська, Я. О. Паська «Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компоративні нариси», В. Ф. Сіренка., В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчука «Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення», М. І. Беренштейна, П. П. Панченка, О. П. Рєнта «Розбудова громадянського суспільства в Україні», колективна праця за загальною редакцією В. П. Мельника «Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський

досвід», В. В. Буреги, В. П. Заблоцького «Суспільство в період транзиції: український контекст».

Найбільшої уваги слід приділити такій монографії як «Громадянське суспільство: історія та сучасність» за загальною редакцією д.ф.н., професора Т. Розової. У зазначеній праці здійснюється аналіз актуальних питань формування громадянського суспільства, а також сучасних положень про вплив держави на громадянське суспільство. Зокрема, авторами розкриваються теми громадянської ініціативи, орієнтирів становлення громадянського суспільства, вплив на таке становлення судової влади. У праці дана чудова характеристика історичному розвитку концепції громадянського суспільства. У монографіях «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку», «Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні» і «Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії» за загальною редакцією професора А. Кудряченка досліджено актуальні проблеми становлення сучасного українського громадянського суспільства. Застосування методу порівняльного аналізу дозволило вченим розкрити діалектичну взаємозалежність соціально-правової держави та інститутів громадянського суспільства.

Серед наукових статей на особливу увагу заслуговує стаття «Розвиток концепції громадянського суспільства у вітчизняній політико-правовій думці XIX-початку XX ст.» д.ю.н., професора В. І. Тимошенко, у якій здійснено повний історичний аналіз розвитку української філософсько-правової думки у сфері розуміння природи громадянського суспільства. У статті проаналізовано погляди видатних українських вчених 19-20 століть на становлення, формування і мету громадянського суспільства. У статті к.ю.н., доцента Кравченка С.С. «Громадська правова свідомість як необхідний елемент побудови громадянського суспільства в Україні» розглядаються проблеми, які виникають у процесі переформування правової свідомості українського суспільства та запропоновано можливі правові шляхи їх вирішення.

Серед останніх дисертаційних досліджень у сфері громадянського суспільства можна виділити дисертацію О. В. Романець на здобуття наукового ступеню кандидата наук «Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні», у якій здійснено аналіз цінностей громадянського суспільства та досліджено базові цінності, в основі яких лежать архетипи культури становлення українського громадянського суспільства. О. В. Горбань у дослідженні «Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз)» проводить пошук ідей громадянського суспільства, а також механізмів їх втілення. У дисертаційному дослідженні М. А. Бойчука на здобуття наукового ступеню кандидата наук «Влада і громадянське суспільство: механізм взаємодії» досліджено вплив влади на трансформацію українського суспільства, зокрема, визначено місце розвинутого архетипного рівня системи саморегуляції у структурі соціального організму України.

У цілому, в сучасній українській науковій думці набули поширення два напрями розуміння громадянського суспільства:

1. громадянське суспільство в Україні перебуває на зародковій стадії формування. Його окремі елементи відчують на собі постійний тиск з боку державної влади та перебувають під постійним негативним соціокультурним впливом наслідків тоталітарного минулого;
2. громадянське суспільство в Україні на сучасному етапі має належний рівень інституційної організації. Однак воно страждає не від власної не сформованості, а від своєї патологічної розвиненості, підпорядковуючи державну владу та нехтуючи загальними інтересами заради задоволення приватних.

Висновок. Отже, формування вчень про громадянське суспільство мають значний

історичний розвиток. У створення концепції громадянського суспільства зробили великий внесок українські науковці, а також їхні зарубіжні колеги. Для формування в Україні громадянського суспільства необхідно взяти до уваги наукові напрацювання вчених попередніх століть. При цьому, зарубіжний досвід доцільно адаптувати до української реальності із врахуванням правових традицій українського народу.

Список використаної літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Громадянське суспільство: історія та сучасність : моногр. // за заг. ред. Т. В. Розової. – Одеса : Юридична література, 2010. – 344 с.
3. Конституційне право України : підруч. / за ред. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – 544 с.
4. Лациба М. В. Громадські організації на виборах / М. В. Лациба. – Київ, 2006 – С. 15-16.
5. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : доповідь // Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: 2012. – 250 с.
6. Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Гол. редакція УРЕ, 1979. – Т.3: Гердан-Електрографія. – 552 с.
7. Юркевич П. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник / П. Юркевич. – К. : Ред. журн. «Український Світ», 1999. – 756 с.
8. Рисіч Й. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70-90-ті роки ХХ ст.) / Й. Рисіч, Л. Литовченко // Вісник ТДТУ. – 1996. - №1. – С. 101-111.
9. Стецюк П. Богдан Кістяківський про конституцію, конституційну державу та конституціоналізм / П. Стецюк // Вибори та демократія. – 2012. - № 2. – С. 97-104.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2014 р.

V. V. Gorlenko

HISTORY OF PHILOSOPHICAL-LAGAL DOCTRINES OF CIVIL SOCIETY

In Ukraine today is the formation of civil society. Therefore, there is a need to develop and fixation in the state program of development of a society. It is to form a complete and comprehensive state program is required when it developed to take into account the historical experience of philosophical and legal doctrines of civil society. Thus, the study of the history of philosophical and legal doctrines of civil society is important.

Ancient period or Age of antiquity lay foundations of the concept of civil society. For the first time used the term «civil society». Man, according to the philosophers mentioned period, is inextricably linked to the state, but the will of man is one of the preconditions for the existence and proper functioning of the state. A special place is occupied by the idea of the divine origin of society and the state.

A common characteristic of the Middle Ages ideas for the advantage of the religious element. Christianity is the basis for philosophical and legal thought. Jurisdiction of the Christian Church extends to all cases in both private and state-owned. The basis of social construction is God, after which followed a secular state governor (Emperor, rabbits, Prince) and spiritual leader (patriarch, Pope, metropolitan). Church considerably strengthening its position both economically and politically.

During the Renaissance to the forefront the idea of freedom and happiness of the human person, unlike the Middle Ages where the main remained the state and the church. Human dignity begins to occupy a leading position in scientific discussions. Although the state for the thinkers of this period is the key to peace, which is able to overcome the chaos of the Middle Ages.

During the Enlightenment are the further development of the idea of a fair organization of the state and the natural equality of men as were laid by the Renaissance period. Is

developing and becoming theory of natural law, are valued principles that dictated the public mind, carried criticism of the church and theological ideas.

A new period characterized by pluralism. In philosophical and legal thought emerging new theory of state and law, including on the concept of civil society.

Ukrainian state since 1991 headed for active democratization of society and system of government. For this reason the development, formation, establishment and government influence on the development of civil society are more relevant than ever.

The article gives a general description of the historical development of philosophical and legal doctrines of civil society. The author infers that for the formation of civil society in Ukraine it is necessary to take into account scientific developments scholars of previous centuries. However, international experience it is advisable to adapt to Ukrainian reality, taking into account the legal traditions of the Ukrainian people.

Keywords: *doctrines, government program, civil society, law, legislation, philosophy of law.*

УДК 340.125

С. С. Кравченко

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПІВ І ФОРМ ЗДІЙСНЕННЯ ПЛЮРАЛІЗМУ: ПРИКЛАД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Американська філософія права ХХ століття торкається найпроблемніших питань прав людини. У першу чергу це права жінок і права національних меншин. У зв'язку із цим зароджуються нові філософські рухи і школи, які виробили своє тлумачення філософії плюралізму у контексті прагматизму. Серед відомих були рухи фемінізму і Критики расових теорій. Філософська спадщина зазначених рухів має важливе значення для розвитку правової системи України та інших країн Європи, оскільки у наших державах на сьогоднішній день виникає багато дискусій стосовно правового забезпечення дотримання і захисту прав різних верств суспільства. Особливо така проблема виникає при здійсненні конституційної і судової реформи.

У статті автор дає загальну характеристику філософсько-правовим поглядам руху фемінізму і Критики расових теорій. Автор робить висновки про те, що принципом реалізації правового плюралізму є обов'язкове врахування інтересів усіх верств населення у процесі законотворчої діяльності.

Ключові слова: *законотворчість, національні меншини, плюралізм, прагматизм, фемінізм, філософія права.*

Постановка проблеми. В різноманітності етнічного походження, у якому живе американське суспільство від дня його утворення, проблема усвідомлення принципів і форм здійснення плюралізму в його соціальному та правовому сенсі і адекватне розуміння способів правового врегулювання у різні історичні періоди розглядалася і тлумачились по-різному. Незважаючи на положення Конституції США - всі люди рівні перед законом - різним верствам американського суспільства надавалися більш рівні права в порівнянні з іншими. Із середини 1990-х років зі зміною політичної і соціальної ситуації в глобальному та локальному вимірах в правових дискусіях США з'явилися нові напрямки і проблематика дискусії. Револьюційні погляди руху Критичні правові дослідження (далі – КПД), рух, який сформувався у філософії американського правового прагматизму наприкінці ХІХ на початку ХХ століття, поступово втрачали гостроту і значимість у соціокультурному просторі, який набув значних змін. Вони